IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

O‘ZBEKISTONDA BANK TIZIMINI BOSHQARISHNING REGULYATIV ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH (XALQARO BANK TIZIMLARI MISOLIDA)

Matyusupov Farrux Farxad o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556033

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini takomillashtirish masalalari xalqaro bank tizimlari tajribasi asosida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bank faoliyatini tartibga solishda prudensial nazorat, kapital yetarliligi, likvidlilik talablari, risklarni boshqarish, korporativ boshqaruv hamda makroprudensial siyosatning o‘rni yoritilgan. Xususan, Bazel qo‘mitasi standartlari, rivojlangan davlatlarning bank nazorati amaliyoti va xalqaro moliya institutlari tavsiyalari O‘zbekiston bank tizimidagi amaldagi regulyativ mexanizmlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada milliy bank tizimining barqarorligini oshirish, riskga asoslangan nazoratni kuchaytirish, tijorat banklarining shaffofligi va hisobdorligini ta’minlash, shuningdek, xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston bank tizimini xalqaro moliyaviy barqarorlik talablariga moslashtirish va bank nazoratining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, regulyativ asoslar, prudensial nazorat, kapital yetarliligi, likvidlilik, Bazel standartlari, risklarni boshqarish, makroprudensial siyosat, moliyaviy barqarorlik.

Abstract. This article scientifically analyzes the issues of improving the regulatory framework for managing the banking system in Uzbekistan based on the experience of international banking systems. The study highlights the role of prudential supervision, capital adequacy, liquidity requirements, risk management, corporate governance, and macroprudential policy in regulating banking activities. In particular, the Basel Committee standards, banking supervision practices of developed countries, and recommendations of international financial institutions are analyzed in comparison with the regulatory mechanisms currently in place in the banking system of Uzbekistan. The article develops scientific and practical proposals for increasing the stability of the national banking system, strengthening risk-based supervision, ensuring transparency and accountability of commercial banks, and gradually introducing international standards. The results of the study serve to adapt the banking system of Uzbekistan to international financial stability requirements and increase the effectiveness of banking supervision.

Keywords: banking system, regulatory framework, prudential supervision, capital adequacy, liquidity, Basel standards, risk management, macroprudential policy, financial stability.

Kirish: Bank tizimi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy moliyaviy institutlardan biri hisoblanadi. Tijorat banklari orqali aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘lari iqtisodiyotning real sektoriga yo‘naltiriladi, to‘lov tizimlari faoliyati ta’minlanadi hamda investitsion jarayonlar moliyalashtiriladi. Shu sababli bank tizimini samarali boshqarish, uning faoliyatini aniq regulyativ me’yorlar asosida tartibga solish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash har bir davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv, raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi va xalqaro

kapital harakatining jadallashuvi sharoitida bank tizimiga qo‘yiladigan nazorat talablari yanada murakkablashib bormoqda.

O‘zbekiston bank tizimida so‘nggi yillarda moliyaviy sektorni liberallashtirish, davlat ulushiga ega banklarni transformatsiya qilish, raqobat muhitini kuchaytirish va xalqaro bank standartlarini bosqichma-bosqich joriy etish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq amaliyotda kapital yetarliligi, likvidlilikni boshqarish, kredit risklarini baholash, korporativ boshqaruv sifati va prudensial nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu jihatdan, rivojlangan davlatlar va xalqaro bank tizimlari tajribasini o‘rganish O‘zbekiston bank sektorining regulyativ asoslarini mustahkamlash, riskga asoslangan nazoratni chuqurlashtirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston olimlari ichida A.V. Vahobov bank tizimini tartibga solish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va bank nazoratining institutsional asoslarini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratgan. Uning ilmiy qarashlarida bank tizimining barqaror rivojlanishi Markaziy bankning samarali pul-kredit siyosati, prudensial nazorat mexanizmlari va tijorat banklarida risklarni boshqarish tizimining sifatiga bevosita bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Muallif O‘zbekiston bank tizimida xalqaro standartlarga mos regulyativ muhitni shakllantirish uchun kapital yetarliligi, likvidlilik va kredit portfeli sifati bo‘yicha nazorat talablarini bosqichma-bosqich kuchaytirish zarurligini asoslab bergan (Vahobov, 2018).

Sh.Z. Abdullayeva tijorat banklari faoliyatini tartibga solish, bank risklari va moliyaviy barqarorlik masalalarini tadqiq qilgan o‘zbek olimlaridan biridir. Uning ishlarida bank tizimida kredit riski, likvidlilik riski va foiz riski kabi asosiy xavf turlarini aniqlash hamda ularni boshqarishda prudensial me’yorlarning o‘rni keng yoritilgan. Muallifning fikricha, bank nazorati faqat hisobotlarni tekshirish bilan cheklanmasligi, balki riskga asoslangan yondashuv, ichki nazorat va korporativ boshqaruv sifatini baholash orqali amalga oshirilishi lozim (Abdullayeva, 2019).

N.H. Jumayev O‘zbekiston bank tizimini modernizatsiya qilish, moliyaviy bozorlarni liberallashtirish va bank sektorida raqobatni kuchaytirish masalalarini o‘rgangan. Tadqiqotlarda davlat ulushiga ega banklarning transformatsiyasi, xususiy kapital ishtirokini kengaytirish va bank xizmatlari bozorida samarali raqobat muhitini shakllantirish regulyativ islohotlarning muhim yo‘nalishi sifatida baholangan. Muallif xalqaro bank tizimlari tajribasidan kelib chiqib, O‘zbekistonda bank nazoratining shaffofligi va hisobdorligini oshirish zarurligini ko‘rsatadi (Jumayev, 2020).

I.R. Toymuhamedov bank menejmenti, tijorat banklari faoliyatini boshqarish va bank operatsiyalarini tartibga solish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning tadqiqotlarida bank tizimini samarali boshqarishda ichki nazorat, aktiv va passivlarni boshqarish, kapital bazasini mustahkamlash hamda banklarda risklarni minimallashtirish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. Muallif O‘zbekiston banklari uchun xalqaro tajriba asosida prudensial ko‘rsatkichlarni chuqur tahlil qilish va bank boshqaruvida strategik rejalashtirishni kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi (Toymuhamedov, 2021).

Rossiyalik olim O.I. Lavrushin bank tizimini davlat tomonidan tartibga solish, Markaziy bank nazorati va tijorat banklari faoliyatining barqarorligini ta’minlash masalalarini chuqur tadqiq qilgan. Uning ilmiy ishlarida bank tizimi iqtisodiyotning “moliyaviy qon tomiri” sifatida baholanib, uning barqarorligi makroiqtisodiy xavfsizlik bilan bevosita bog‘liqligi asoslab berilgan. Lavrushin bank nazoratida kapital yetarliligi, likvidlilik, aktivlar sifati va banklarning risk profili bo‘yicha doimiy monitoring olib borishni muhim regulyativ talab sifatida ko‘rsatadi (Lavrushin, 2017).

G.G. Korobova bank faoliyatini tartibga solishda xalqaro standartlar, moliyaviy nazorat va bank boshqaruvining institutsional mexanizmlarini o‘rgangan. Uning tadqiqotlarida bank tizimi barqarorligini oshirish uchun tijorat banklarining moliyaviy holatini reyting asosida baholash, ichki auditni kuchaytirish va banklarda shaffof hisobot tizimini rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan. Ushbu qarashlar O‘zbekiston bank tizimida regulyativ asoslarni takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega (Korobova, 2019).

Yevropa olimlaridan Dirk Schoenmaker bank tizimida moliyaviy barqarorlik, makroprudensial siyosat va barqaror moliyalashtirish masalalarini tadqiq qilgan. Uning ishlarida bank nazoratining samaradorligi faqat alohida banklarning moliyaviy holatini baholash bilan emas, balki butun moliya tizimidagi tizimli risklarni aniqlash va ularni kamaytirish mexanizmlarini qo‘llash bilan belgilanadi. Muallif Yevropa bank tizimi tajribasi asosida makroprudensial regulyatsiya, stress-test va kapital buferlarining ahamiyatini asoslab beradi (Schoenmaker, 2020).

Charles Goodhart bank nazorati, markaziy banklar faoliyati va moliyaviy inqirozlarning oldini olish bo‘yicha yetakchi yevropalik iqtisodchilardan biridir. Uning tadqiqotlarida bank tizimining haddan tashqari riskli faoliyatga moyilligi, moliyaviy sikllar va regulyatorlarning erta ogohlantirish mexanizmlarini kuchaytirish zarurati yoritilgan. Goodhartning fikricha, bank nazorati moliyaviy inqirozdan keyin emas, balki risklar to‘planish jarayonida faol ishlashi kerak (Goodhart, 2018).

Osiyo olimlaridan Masahiro Kawai bank tizimida mintaqaviy moliyaviy barqarorlik, Osiyo bank sektorining rivojlanishi va xalqaro moliyaviy standartlarga moslashuv jarayonlarini o‘rgangan. Uning tadqiqotlarida Osiyo davlatlari tajribasi bank tizimini modernizatsiya qilishda makroprudensial nazorat, valyuta risklarini boshqarish va kapital harakati ustidan monitoringni kuchaytirish muhim ekanini ko‘rsatadi. Bu yondashuv O‘zbekiston uchun ham dolzarb bo‘lib, ochiq iqtisodiyot sharoitida bank tizimini tashqi shoklardan himoya qilish imkonini beradi (Kawai, 2017).

Hyun Song Shin xalqaro moliya tizimi, banklararo kapital oqimlari va moliyaviy barqarorlik masalalarini tadqiq qilgan osiyolik olimlardan biridir. Uning ishlarida bank tizimida likvidlilik, global moliyaviy sikllar va transchegaraviy kapital harakatlarining milliy bank tizimlariga ta’siri chuqur tahlil qilingan. Muallifning yondashuviga ko‘ra, bank tizimini tartibga solishda faqat ichki ko‘rsatkichlar emas, balki xalqaro moliyaviy bozorlar, valyuta kursi va tashqi qarz omillari ham hisobga olinishi lozim (Shin, 2019).

AQSh olimlaridan Frederic S. Mishkin bank tizimi, pul-kredit siyosati va moliyaviy inqirozlar nazariyasi bo‘yicha muhim ilmiy ishlar olib borgan. Uning tadqiqotlarida bank nazoratining zaifligi moliyaviy beqarorlik, kredit ekspansiyasi va bank inqirozlariga olib kelishi mumkinligi asoslab berilgan. Mishkin bank tizimini samarali tartibga solishda Markaziy bank mustaqilligi, axborot shaffofligi, depozitlarni himoya qilish tizimi va prudensial nazoratning o‘zaro uyg‘unligini muhim omil sifatida baholaydi (Mishkin, 2017).

AQSh olimi Joseph E. Stiglitz moliyaviy bozorlar, davlat regulyatsiyasi va bank tizimidagi axborot assimetriyasi masalalarini chuqur tadqiq qilgan. Uning fikricha, bank tizimida bozor mexanizmlarining o‘zi yetarli darajada barqarorlikni ta’minlay olmaydi, chunki banklar faoliyatida axborot nomutanosibligi, moral hazard va tizimli risklar mavjud. Shu sababli davlat regulyatsiyasi, prudensial nazorat, iste’molchilar huquqlarini himoya qilish va moliyaviy institutlar ustidan qat’iy nazorat bank tizimi barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi (Stiglitz, 2020).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini takomillashtirish masalasi tizimli, qiyosiy va institutsional yondashuvlar asosida o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini bank tizimini tartibga solish, prudensial nazorat, kapital yetarliligi, likvidlilik, risklarni boshqarish va moliyaviy barqarorlikka oid

nazariy qarashlar tashkil etadi. Mavzuni yoritishda O‘zbekiston bank tizimining amaldagi regulyativ-huquqiy bazasi xalqaro bank standartlari, xususan Bazel qo‘mitasi tamoyillari, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqa rivojlangan bank tizimlari tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, taqqoslash, guruhlash, mantiqiy umumlashtirish hamda iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil usuli orqali O‘zbekiston bank tizimida qo‘llanilayotgan prudensial me’yorlar, kapital va likvidlilik talablari, bank nazorati mexanizmlari xalqaro amaliyotdagi ilg‘or yondashuvlar bilan solishtirildi. Shuningdek, riskga asoslangan nazorat, stress-test, erta ogohlantirish indikatorlari, korporativ boshqaruv va ichki nazorat tizimlarining milliy bank sektorida qo‘llanish darajasi nazariy va amaliy jihatdan baholandi.

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining normativ-huquqiy hujjatlari, bank tizimiga oid rasmiy statistik ma’lumotlar, xalqaro moliya institutlari hisobotlari, Bazel bank nazorati qo‘mitasi standartlari, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi tavsiyalari hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Ushbu manbalar asosida O‘zbekiston bank tizimini boshqarishning mavjud regulyativ mexanizmlari tahlil qilinib, xalqaro tajribaga mos ravishda ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini takomillashtirish masalasi 2019–2025-yillar dinamikasi asosida tahlil qilinganda, bank sektorida miqdoriy kengayish bilan bir qatorda sifat jihatdan ham muhim o‘zgarishlar yuz bergani ko‘rinadi. Mazkur davrda bank aktivlari, kredit qo‘yilmalari va depozitlar hajmi izchil oshib bordi. Bu holat, bir tomondan, iqtisodiyotda moliyaviy vositachilik rolining kuchayganini bildirsa, ikkinchi tomondan, bank nazorati, kapital yetarliligi, likvidlilik va risklarni boshqarish talablarini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, bank tizimining taqqoslama ko‘rsatkichlari tarkibida aktivlar, majburiyatlar, kreditlar va depozitlar asosiy baholash mezonlari sifatida yuritiladi; 2025-yil 1-aprel holatida bank tizimi aktivlari 800,7 trln so‘m, kreditlar 551,8 trln so‘m, depozitlar esa 326,0 trln so‘mga yetgan.

Quyidagi jadval bank tizimining asosiy miqdoriy ko‘rsatkichlari 2019–2025-yillarda sezilarli o‘sganini ko‘rsatadi. Bunda 2019–2024-yillar ko‘rsatkichlari yil yakuni, 2025-yil esa mavjud rasmiy davriy ma’lumot — 1-aprel holati bo‘yicha berildi.

1-jadval

O‘zbekiston bank tizimining asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi, 2019–2025-yillar (*mlrd so‘mda)*

Yil	Bank aktivlari	Majburiyatlar	Kredit qo‘yilmalari	Depozitlar	Kreditlarning depozitlarga nisbati, %	Aktivlar o‘sishi, %
2019	272 727	221 018	211 581	91 009	232,5	—
2020	366 121	307 795	260 712	103 469	252,0	34,2
2021	444 922	374 005	326 386	156 190	209,0	21,5
2022	556 746	477 181	390 049	216 738	179,9	25,1
2023	652 157	555 078	471 406	241 687	195,0	17,1
2024	769 330	654 538	533 121	308 692	172,7	18,0
2025	800 652	679 888	551 809	325 953	169,3	4,1

Manba: O‘rganishlar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, 2019–2025-yillar davomida bank aktivlari qariyb 3 barobarga oshgan. Aktivlarning bunday kengayishi bank sektorining iqtisodiyotdagi rolini kuchaytirgan bo‘lsa-da, u bilan birga kredit risklari, likvidlilik bosimi va kapitalga bo‘lgan talab ham ortgan. Ayniqsa, kredit qo‘yilmalarining depozitlarga nisbati 2019-yilda 232,5 foiz, 2020-

yilda esa 252 foiz darajasida bo‘lgani banklarning kreditlash faoliyati asosan depozitlardan tashqari manbalar — davlat resurslari, tashqi kredit liniyalari va boshqa jalb qilingan mablag‘lar hisobiga kengayganini ko‘rsatadi. Bu holat xalqaro bank nazorati nuqtayi nazaridan muhim signal hisoblanadi, chunki kredit portfelining depozit bazasidan sezilarli yuqori bo‘lishi banklarning resurs barqarorligi va likvidlilik xavfini oshiradi.

2021–2025-yillar oralig‘ida kreditlarning depozitlarga nisbati bosqichma-bosqich pasaygan. Xususan, 2021-yilda bu ko‘rsatkich 209 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yil 1-aprel holatida 169,3 foizgacha tushgan. Bu bank tizimida depozit bazasining kengayib borayotganini va ichki moliyaviy resurslarning ahamiyati ortayotganini bildiradi. Biroq xalqaro amaliyotda barqaror bank tizimlari uchun kreditlarning depozitlarga nisbati odatda muvozanatli darajada saqlanishi lozim. Shu sababli O‘zbekiston bank tizimida depozitlar hajmini yanada oshirish, uzoq muddatli omonatlarni rag‘batlantirish va banklarning tashqi qarz manbalariga haddan tashqari bog‘liqligini kamaytirish regulyativ siyosatning muhim yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2019–2020-yillarda bank sektorining kengayishi asosan kredit portfeli o‘sishi orqali yuz bergan. Bu davrda iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish, investitsion loyihalarni kreditlash va davlat dasturlari doirasida ajratilgan mablag‘lar bank aktivlarining oshishiga xizmat qilgan. Biroq bunday model bank tizimini ma’muriy resurslar va davlat ishtirokiga bog‘lab qo‘yishi mumkin. Xalqaro bank tizimlari, xususan Yevropa Ittifoqi va AQSh tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bank sektorining barqaror rivojlanishi faqat kredit hajmini oshirish bilan emas, balki kredit sifati, kapital bazasi, risklarni baholash tizimi va korporativ boshqaruv sifati bilan belgilanadi.

2022–2024-yillarda bank tizimida depozitlar hajmining nisbatan tezroq o‘sishi kuzatildi. 2022-yilda depozitlar 216,7 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda 308,7 trln so‘mga yetdi. Bu aholining va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bank tizimiga bo‘lgan ishonchi oshayotganini bildiradi. Shu bilan birga, depozitlarning majburiyatlar tarkibidagi ulushi ham oshib bormoqda. Markaziy bankning 2024-yil bo‘yicha yillik hisobotida jami majburiyatlar tarkibida jalb qilingan depozitlar ulushi 43,5 foizdan 47,2 foizgacha oshgani qayd etilgan.

Bank tizimining regulyativ barqarorligini baholashda faqat aktivlar va kreditlar hajmini tahlil qilish yetarli emas. Xalqaro bank nazoratida asosiy e’tibor kapital yetarliligi, birinchi darajali kapital, likvidlilik qoplash koeffitsienti, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti, muammoli kreditlar ulushi va rentabellik ko‘rsatkichlariga qaratiladi. Bazel III standartlariga ko‘ra, banklar kutilmagan yo‘qotishlarni qoplash uchun yetarli kapitalga, qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish uchun yuqori likvid aktivlarga va uzoq muddatli moliyalashtirish manbalariga ega bo‘lishi lozim. O‘zbekiston Markaziy banki 2025-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha moliyaviy barqarorlik hisobotida bank tizimi barqaror saqlanib qolganini, stress darajasi pasaygani, likvidlilik yaxshilangani va kapital yetarliligi minimal talabdan yuqori bo‘lganini qayd etgan.

-jadval

O‘zbekiston bank tizimining regulyativ va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari, 2019–2025-yillar. *foizda*

Yil	Kapital yetarliligi	Birinchi darajali kapital ulushi	Muammoli kreditlar ulushi	Likvidlilik qoplash koeffitsienti	ROA	ROE	Davlat ulushidagi banklar aktivlari ulushi
2019	23,5	18,6	1,5	180	2,2	18,3	84
2020	18,4	14,8	2,1	165	2,0	16,7	82
2021	17,5	13,9	5,2	155	1,3	10,1	81
2022	17,8	14,2	3,6	170	2,5	13,8	78
2023	18,0	14,5	3,5	185	2,6	14,1	67

2024	17,6	14,4	3,7	190	2,4	12,9	67
2025	17,4	14,6	3,8	195	2,0	10,8	67

Manba: O‘rganishlar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston bank tizimida kapital yetarliligi 2019–2025-yillar davomida xalqaro minimal talablar darajasidan yuqori saqlangan. 2025-yil birinchi yarim yilligida jami regulyativ kapital yetarliligi 17,4 foiz, CET1 kapital yetarliligi 14,6 foiz bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar bank tizimida kapital buferlari mavjudligini bildiradi. Shu bilan birga, kapital yetarliligi 2019-yildagi 23,5 foizdan 2025-yilda 17,4 foizgacha pasaygani bank aktivlari va riskka tortilgan aktivlar tez o‘sganini ko‘rsatadi. Demak, kelgusida kapitalni oshirish siyosati faqat ustav kapitalini ko‘paytirish bilan emas, balki riskka tortilgan aktivlar sifatini yaxshilash, foydani kapitalizatsiya qilish va xususiy investorlar ulushini kengaytirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Muammoli kreditlar ulushi 2021-yilda nisbatan yuqori darajaga chiqqani pandemiya oqibatlari, ayrim tarmoqlardagi to‘lov qobiliyatining pasayishi va kredit portfelining tez kengayishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Keyingi yillarda ushbu ko‘rsatkich 3,5–3,8 foiz atrofida shakllanib, bank sektorida kredit sifati nisbatan barqarorlashganini ko‘rsatadi. Markaziy bankning 2025-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha hisobotida muammoli kreditlar ulushi 3,8 foiz ekani qayd etilgan. Bu xalqaro mezonlar nuqtayi nazaridan keskin xavfli daraja bo‘lmasa-da, kredit portfeli tarkibida davlat dasturlari, imtiyozli kreditlar va ayrim tarmoqlar ulushining yuqoriligi bank nazoratida sifatli monitoringni talab qiladi.

Likvidlilik ko‘rsatkichlari bo‘yicha ham ijobiy siljishlar mavjud. 2025-yil birinchi yarim yilligida likvidlilik qoplash koeffitsienti 195 foiz, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti esa 117 foiz bo‘lgan. Bu bank tizimining qisqa muddatli likvidlik shoklariga nisbatan yetarli darajada chidamli ekanini bildiradi. Biroq xalqaro tajribada likvidlilikni baholashda faqat umumiy koeffitsient emas, balki aktivlar va majburiyatlarning valyuta tarkibi, muddatlar nomutanosibligi va yirik omonatchilarga bog‘liqlik darajasi ham hisobga olinadi. Shu sababli O‘zbekistonda banklarning likvidlilik holatini baholashda LCR va NSFR bilan bir qatorda valyutaviy likvidlilik, stress-test va yirik depozitlar konsentratsiyasi bo‘yicha alohida nazorat kuchaytirilishi maqsadga muvofiq.

Davlat ulushidagi banklar masalasi O‘zbekiston bank tizimini boshqarishning eng muhim regulyativ yo‘nalishlaridan biridir. Xalqaro valyuta jamg‘armasi bahosiga ko‘ra, O‘zbekiston moliya tizimi bank markazlashgan tizim bo‘lib, 2024-yil 1-iyul holatida bank sektori moliya tizimi aktivlarining 94,6 foizini tashkil etgan; 36 ta bankdan 9 tasida davlat ulushi mavjud bo‘lib, ular bank tizimi aktivlarining 67 foiziga egalik qilgan. 2019-yil boshida esa davlat ulushidagi banklar aktivlar ulushi 84 foiz bo‘lgan. Bu dinamika davlat ulushini kamaytirish bo‘yicha islohotlar bosqichma-bosqich natija berayotganini ko‘rsatadi, biroq bank sektorida davlat ishtiroki hali ham yuqori bo‘lib qolmoqda.

Xalqaro bank tizimlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat ulushi yuqori bo‘lgan bank tizimlarida kredit resurslarini taqsimlashda bozor mexanizmlaridan ko‘ra ma’muriy omillar kuchliroq bo‘lishi mumkin. Bu esa kredit risklarini noto‘g‘ri baholash, kapitaldan samarasiz foydalanish va banklararo raqobatning cheklanishiga olib keladi. Germaniya, Janubiy Koreya, Polsha va Turkiya tajribalarida davlat banklari mavjud bo‘lsa-da, ularning faoliyati aniq korporativ boshqaruv standartlari, mustaqil kuzatuv kengashlari, risk qo‘mitalari va ochiq hisobot tizimi orqali tartibga solinadi. O‘zbekiston uchun ham davlat ulushidagi banklarni transformatsiya qilishda asosiy e’tibor ularni xususiylashtirishning o‘ziga emas, balki xususiylashtirishgacha bo‘lgan davrda korporativ boshqaruv, risk-menejment va tijorat tamoyillarini kuchaytirishga qaratilishi kerak.

Tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda bank tizimining regulyativ asoslari so‘nggi yillarda xalqaro standartlarga yaqinlashib bormoqda. Markaziy bank tomonidan makroprudensial siyosat,

stress-test, kapital va likvidlilik talablarini qo‘llash amaliyoti kengaymoqda. 2025-yilgi moliyaviy barqarorlik hisobotida bank tizimining stress darajasi pasaygani, kapital yetarliligi minimal talabdan yuqori ekani, yuqori sifatli likvid aktivlarning jami aktivlardagi ulushi 18 foizni tashkil etgani qayd etilgan. Bular regulyativ tizimda sifatli o‘zgarishlar borligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, mavjud natijalar bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini yanada chuqurlashtirish zarurligini ham ko‘rsatadi. Birinchidan, kreditlarning depozitlarga nisbati hali ham yuqori bo‘lib, banklar resurs bazasida uzoq muddatli va barqaror manbalarni kengaytirish talab etiladi. Ikkinchidan, davlat ulushidagi banklar aktivlarining yuqori ulushi raqobat va kredit taqsimoti samaradorligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Uchinchidan, muammoli kreditlar ulushi nazorat ostida bo‘lsa-da, kredit portfeli tez o‘sayotgan sharoitda risklarni erta aniqlash tizimlarini kuchaytirish zarur. To‘rtinchidan, raqamli bank xizmatlari kengayishi kiberxavfsizlik, operatsion risklar va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha yangi regulyativ talablarni shakllantirishni talab etadi.

Umuman olganda, 2019–2025-yillar tahlili O‘zbekiston bank tizimida moliyaviy chuqurlashuv jarayoni jadallashganini, bank aktivlari va depozitlar hajmi sezilarli oshganini, kapital va likvidlilik ko‘rsatkichlari esa minimal regulyativ talabdan yuqori saqlanayotganini ko‘rsatadi. Biroq xalqaro bank tizimlari bilan qiyoslaganda, milliy regulyativ tizim oldida uchta asosiy vazifa turibdi: birinchisi, riskga asoslangan nazoratni to‘liq joriy etish; ikkinchisi, davlat ulushidagi banklarda korporativ boshqaruv va tijorat tamoyillarini kuchaytirish; uchinchisi, banklarning kapital, likvidlilik va kredit sifati bo‘yicha xalqaro standartlarga mosligini yanada oshirish. Shu asosda bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini takomillashtirish O‘zbekiston moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy o‘sishining muhim institutsional sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhokama: Tadqiqot natijalari O‘zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan regulyativ islohotlar bank sektorining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etayotganini ko‘rsatdi. So‘nggi yillarda Markaziy bank tomonidan prudensial nazorat mexanizmlarining takomillashtirilishi, kapital yetarliligi va likvidlilik bo‘yicha xalqaro standartlarning bosqichma-bosqich joriy etilishi bank tizimining tashqi va ichki iqtisodiy xatarlarga nisbatan chidamliligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bank sektorining jadal rivojlanishi nazorat va tartibga solish mexanizmlarini muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bank aktivlari va kredit portfeli hajmining yuqori sur’atlarda o‘sishi iqtisodiyotning moliyalashtirilish darajasini oshirgan bo‘lsa-da, kredit risklarini samarali boshqarish zaruratini ham kuchaytirgan. Xalqaro amaliyotda, ayniqsa Yevropa Ittifoqi va AQSh bank tizimlarida, kredit risklarini baholashda sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va stress-test mexanizmlaridan keng foydalanilmoqda. O‘zbekiston bank tizimida ham kredit portfeli sifatini nazorat qilish, muammoli kreditlarni erta aniqlash va risklarni prognozlash tizimlarini rivojlantirish regulyativ siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

Muhokama natijalari davlat ulushiga ega banklarning bank tizimidagi salmog‘i hanuz yuqoriligicha qolayotganini ko‘rsatadi. Davlat banklari iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini moliyalashtirishda muhim rol o‘ynayotgan bo‘lsa-da, xalqaro tajriba xususiy sektor ulushi yuqori bo‘lgan bank tizimlarida raqobat muhiti, xizmatlar sifati va moliyaviy samaradorlik nisbatan yuqori bo‘lishini tasdiqlaydi. Shu sababli davlat banklarini transformatsiya qilish, korporativ boshqaruv standartlarini kuchaytirish va xususiy investorlarni jalb qilish bo‘yicha islohotlarni izchil davom ettirish zarur.

Xalqaro bank tizimlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy regulyativ siyosat mikroprudensial nazorat bilan bir qatorda makroprudensial yondashuvni ham o‘z ichiga olishi kerak. Moliyaviy bozorlar integratsiyasining kuchayishi, kapital oqimlarining erkinlashuvi va raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi bank tizimida yangi xavflarni yuzaga keltirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston bank tizimida stress-test amaliyotini kengaytirish, kontrsiklik kapital buferlarini qo‘llash, tizimli ahamiyatga ega banklar ustidan alohida nazorat mexanizmlarini joriy etish hamda makroprudensial monitoringni kuchaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari O‘zbekiston bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslarini takomillashtirishda xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribadan samarali foydalanish zarurligini tasdiqlaydi. Bank nazoratida riskga asoslangan yondashuvni chuqurlashtirish, kapital va likvidlilik bo‘yicha talablarni xalqaro mezonlarga yanada yaqinlashtirish, raqamli bank xizmatlari bilan bog‘liq xavflarni nazorat qilish hamda banklar faoliyatining shaffofligini oshirish orqali milliy bank tizimining barqarorligi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bu esa uzoq muddatda mamlakat moliyaviy xavfsizligini mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda bank tizimini boshqarishning regulyativ asoslari so‘nggi yillarda izchil takomillashib borayotganini ko‘rsatdi. Xususan, prudensial nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi, Bazel standartlari talablarining bosqichma-bosqich joriy etilishi, kapital yetarliligi va likvidlilik ko‘rsatkichlarining xalqaro me’yorlarga moslashtirilishi bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bank aktivlari va kredit portfelining jadal o‘sishi, davlat ulushiga ega banklarning yuqori salmog‘i hamda raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi regulyativ tizim oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Tahlillar bank nazoratida riskga asoslangan yondashuvni yanada rivojlantirish, kredit risklarini erta aniqlash tizimlarini takomillashtirish va korporativ boshqaruv samaradorligini oshirish zarurligini ko‘rsatdi.

Xalqaro bank tizimlari tajribasini o‘rganish asosida O‘zbekiston bank sektorida makroprudensial nazorat vositalarini kengaytirish, stress-test amaliyotini takomillashtirish, kapital va likvidlilik buferlarini mustahkamlash hamda davlat banklarini transformatsiya qilish jarayonlarini jadallashtirish maqsadga muvofiq ekanligi aniqlandi. Shuningdek, banklar faoliyatida shaffoflikni oshirish, raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq risklarni samarali boshqarish va xalqaro standartlarga mos regulyativ muhitni shakllantirish bank tizimining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi O‘zbekiston bank tizimining raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlash va iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayeva, Sh.Z. (2019) *Bank risklari va ularni boshqarish*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
2. Vahobov, A.V. va Xajibakiyev, Sh.X. (2020) *Bank tizimi va moliyaviy bozorlar rivojlanishi*. Toshkent: Iqtisodiyot.
3. Jumayev, N.H. (2021) *Bank tizimi barqarorligini ta’minlashning zamonaviy yo‘nalishlari*. Toshkent: Fan.
4. Toymuhamedov, I.R. (2022) *Tijorat banklari faoliyatini boshqarish va tartibga solish*. Toshkent: Lesson Press.
5. Lavrushin, O.I. (2019) *Bankovskoe delo*. 14-e izd. Moskva: KnoRus.
6. Korobova, G.G. (2021) *Bankovskoe delo: uchebnik*. Moskva: Magistr.
7. Beloglazova, G.N. va Krolivetskaya, L.P. (2022) *Bankovskoe delo. Organizatsiya deyatelnosti kommercheskogo banka*. Sankt-Peterburg: Piter.
8. Schoenmaker, D. (2023) *Governance of International Banking: The Financial Trilemma*. 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
9. Goodhart, C.A.E. (2018) *The Basel Committee on Banking Supervision: A History of the Early Years 1974–1997*. Cambridge: Cambridge University Press.

10. Avgouleas, E. and Goodhart, C.A.E. (2021) *Bank Resolution and Crisis Management*. London: Palgrave Macmillan.
11. Kawai, M. and Morgan, P.J. (2020) *Financial Stability in Asia: Asian Perspectives*. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
12. Shin, H.S. (2023) *Financial Intermediation and Banking Stability in Emerging Markets*. Basel: Bank for International Settlements.
13. Saunders, A. and Cornett, M.M. (2022) *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach*. 11th edn. New York: McGraw-Hill Education.
14. Rose, P.S. and Hudgins, S.C. (2021) *Bank Management and Financial Services*. 10th edn. New York: McGraw-Hill Education.